

LUIGI SALVATORELLI E GIOVANNI MIRA, STORIA D'ITALIA NEL PERIODO
FASCITA, Giulio Einaudi editore, Torino 1957.

Luigi Salvatorelli i Giovanni Mira objavili su još 1952 »Historiju fašizma — Italija od 1919 do 1945«, ali su kasnije svoje djelo dopunili, unijeli neke ispravke, presistematizirali više poglavlja i tako izmijenjeno izdanje 1957 štampali pod novim naslovom: »Historija Italije u periodu fašizma«.

To je djelo plod petogodišnjeg rada. Autori su ispitali pristupačne arhivske izvore, objavljenu dokumentaciju i štampanu literaturu, a koristili su se i širokom suradnjom mnogih stručnjaka, među kojima osobito Widara Cesarini-Sforze za unutrašnju i gospodarsku politiku fašizma, gen. Camilla Caleffija za vojna pitanja, a Marija Toscana za vanjsku politiku. Salvatorelli i Mira radili su zajednički. Mira je nosio glavni teret prikupljanja i sistematiziranja građe i dao dragocjen prilog naročito u osvjetljavanju važne uloge koju je u talijanskoj politici prvih poslijeratnih godina igrao pokret bivših ratnika, što mu je bilo olakšano time što je i sam u njemu sudjelovao kao jedan od naprednih demokratskih predstavnika. Udio Salvatorellija, jednog od najboljih historičara suvremene Italije, bio je značajniji. On je dao tom djelu pečat određenog shvaćanja fašizma, koje dakako Mira s njime dijeli, ali koje je on prvi iznio, formulirao i zastupao.

Salvatorelli je još kao mlad historičar, surađujući u antifašističkom krugu naprednih liberala Piera Gobettija oko revije »Rivoluzione liberale«, objavio knjigu »Nazionalfascismo« (Torino 1923), u kojoj je iznio mišljenje da je fašizam sitnoburžoaski fenomen, da je izašao iz sitne buržoazije i onog iracionalnog megalomanskog nacionalizma koji se rodio u njenom krilu. Nešto kasnije, u diskusiji s A. Montijem u reviji »Rivoluzione liberale« (Antologia della »Rivoluzione liberale«, 1948) precizirao je neka svoja gledišta i istakao da prethodnike fašizma treba tražiti među onima koji su stupili na političku pozornicu u »blistavim majskim danima« 1915 da bi Italiju uvukli u rat. U aprilu 1950, u članku »Tre colpi di stato« objavljenom u reviji »Il Ponte«, on je ponovo ukazao na to da je Italija doživjela prvi »pohod na Rim« već u maju 1915, kada je bila uvučena u rat protiv volje većine parlamenta i naroda. Međutim, najsazetije je Salvatorelli formulirao svoje stavovište u prikazu knjige Angela Tascae »Nascita e avvento del fascismo« (Rivista Storica Italiana 1952, br. 1). On se nije složio s time da se fašizam prikazuje jednostavno kao oruđe kapitalizma, odnosno krupne buržoazije u borbi protiv radničke klase i socijalizma, već je isticao da je potrebno reći da je pomoć koju je od nje primao iskoristio za svoje posebne ciljeve — da se dočepa i učvrsti na vlasti. Po njemu, fašizam nije bio emanacija »kapitalističke klase«, već »petog staleža«. Bio je to skup avanturista različitog porijekla, s prevagom sitnoburžoaskih elemenata, u suštini »banda« koja je zahvaljujući nacionalnom fanatizmu, duboko ukorijenjenom upravo u sitnoj buržoaziji, povukla za sobom dobronamjerne mase. Nije to bio običan reakcionaran pokret, kaže Salvatorelli, koji bi išao za čuvanjem postojećeg stanja, već pokret »subverzivne reakcije«, »revolucionarne reakcije«, koja se bori da postojeće stanje sruši, negirajući principe na kojima se temelji moderna civilizacija, ali ne noseći načela nekoga novog poretka. Otuda, po Salvatorelliju, i potpuno negativan karakter fašizma.

Takvo shvaćanje porijekla fašizma dolazi naročito do izražaja u prva tri poglavlja knjige, u kojima se prikazuju događaji do fašističkog »pohoda na Rim«. Autori daju detaljan prikaz poslijeratnih prilika u Italiji, ekonomskih i socijalnih posljedica rata, promjena do kojih je došlo u talijanskim političkim odnosima, posećujući naročitu pažnju ogorčenju buržoazije zbog neudovoljenih nacionalnih težnji Italije, naročito na Jadranu. Oni ističu da je za političku atmosferu, po svojim posljedicama, bila fatalna »faza Orlando-Sonnino« jadranskog pitanja jer se

tada rodio mit o osakaćenju pobjedi. Ne štedeći kratkovidnost Sonnina i Orlanda u diskusijama o jadranskom pitanju na Konferenciji mira, autori iznose mišljenje da nacionalfašistička demagogija ne bi bila zavlada u talijanskom narodu u tolikoj mjeri da joj »velika trojica« u Parizu nisu »dala hranu svojim griješkama«, protumačenim predeterminiranom averzijom prema Italiji, a niti bi se bio razvio mit o »osakaćenju pobjedi«. Situacija se pogoršala za Nittijeve vlade. Tada se zaoštrilo pitanje Rijeke i došlo je do D'Annunzijeve »pronunciamenta«. Buntovnički istup jednog djela vojske autor objašnjava sklonošću vojnih krugova bonapartističkim državnim udarima i velikom popularnošću riječkog pitanja. Vlada je osudila D'Annunzijeve udar, osudili su ga dakako i socijalisti, ali već Bissolatijeva i Bonomijeve »Unione socialista« bila je kolebljiva, a — što je bilo najopasnije — konzervativna i nacionalistička desnica mu je oduševljeno pljeskala. Autori kažu da je to bio prvi istup »subverzivne desnice« i »konzervativnih anarhista« i da je ono što se događalo na Rijeci bio preludij fašističkog pohoda na Rim i kasnijih fašističkih metoda.

Fašistički pokret, osnovan u martu 1919, isprva je bio vrlo slab. U novembarskim izborima 1919 nije postigao nikakva uspjeha. Nove političke snage su socijalisti i klerikalci (*partito popolare*) koji su svojim uspjehom na izborima doveli do toga da je vladajuća liberalna stranka izgubila u parlamentu pretežnu većinu koju je imala prije rata, tako da više nije mogla formirati homogenu vladu na tradicionalan način. Radnička klasa je jača i poduzetnija nego ikad ranije. Često se dižu štrajkovi, dolazi i do zauzeća tvornica a čuju se i pozivi na revoluciju, iako iza njih nije bilo ozbiljnih namjera i organizacionih priprema. Sve to izaziva strah kod buržoazije; u nje se počinje sve jače širiti volja za otporom, koja ujedinjuje u antisocijalističkom stavu sve građanske stranke, od desnice i nacionalista do republikanaca. Autori govore o »otporu društvenog i državnog organizma i spontanog reakciji buržoazije«, pogođene u njenim interesima i patriotskim osjećanjima, kao o odlučnim faktorima tog »oporavljanja državnog organizma«, kako bi pobili legendu koja se negda širila da je fašizam »spasio Italiju od boljševizma«. Oni isto tako pobijaju drugu fašističku legendu: da je fašizam rastao organski uporedo s borbom protiv »boljševizma«. Da je kriza bila već prebrođena, moglo se vidjeti — kažu autori — već prilikom diskusije o Rapallskom ugovoru u parlamentu. Prijašnja podjela na intervencioniste i neutraliste izgubila se i stvorila se nova grupacija, obuhvaćajući jedne i druge, koja je nastojala da pomogne obnovu i stabilizaciju zemlje. No tada kada se činilo da se kreće k normalizaciji, stupio je na pozornicu nov faktor nereda: fašizam.

Što je omogućilo ovu iznenadnu »eksploziju« fašizma? Temeljeći svoje zaključke na svjedočanstvima I. Bonomija, autori smatraju da je to bio agrarni fašizam, koji se razvio u dolini Pada i u Toscani, gdje su se zemljoposjednici, osjećajući se ugroženi od premoći socijalista i njihovih »seljačkih liga«, počeli organizirati i prelaziti u napad. Preokret se osjetio naročito nakon administrativnih izbora (oktobar—novembar 1920, u kojima su u tim krajevima iznijeli pobjedu socijalisti. Dotad uplašena buržoazija ohrabrila se, policija je počela oštro reagirati protiv socijalista — sretna što je našla pomoćnika protiv njihove »subverzivnosti«. Fašisti se koriste raspoloženjem buržoazije i zemljoposjednika i nastupaju svagdje protiv socijalista, nalazeći u tom odlučnu potporu kod policije, karabinjera i vojske. Giolittijeve, a kasnije i Bonomijeve i Factina vlada nisu vladale situacijom, ostale su više ili manje pasivne, puštajući da se razvija građanski rat, što je pogodilo jedino fašistima. Vladajuća liberalna buržoazija je računala da će na taj način suzbiti radnički potkret, a fašizam nije smatrala opasnim. Autori ističu veliku

odgovornost liberalne buržoazije za rast i kasniju pobjedu fašista i osuđuju držanje Giolittija, Bonomija i Facte prema sve većoj prepotenciji fašista i njihovih »skvadra«.

Radnička klasa dočekala je tu ofenzivu nespremna i razjedinjena. U krilu socijalističke stranke došlo je u januaru 1921 do rascjepa. Autori iznose kako je Mussolini vješto iskoristio slabosti i neodlučnost protivnika da ojača svoju poziciju i svoj pokret, kako je izveo »pohod na Rim« i kako je u oktobru 1922 obrazovao svoju prvu vladu. S prijekorom ističu da su ga podržali »popolari« i liberalni prvaci, iako je došao na vlast državnim udarom i nije krio svoju averziju prema ustavnom i parlamentarnom poretku. Autori prikazuju Mussoilinija kao vještog taktičara, vanrednog agitatora i organizatora masa, nošena strašću za akcijom i zapovijedanjem, ali inače kolebljivih i površnih ideja. Mussolini u to vrijeme nije još imao sigurna shvaćanja. Fašizam dobiva određenu ideologiju tek kad se s njime fuzionirala nacionalistička stranka. Tada on usvaja njene koncepcije, a to je značilo odbacivanje narodnog laburizma i individualističkih pogleda na svijet, koje je Mussolini dotada ispoljavao, i konačno prihvaćanje ideje »države Moloha«.

Mussolini je počeo polako ali sistematski udarati temelje diktaturi fašizma i minirati položaj ostalih stranaka, nastojeći da njegova vlada i fašizam dobiju širu bazu u cijeloj zemlji. Kad su 1924 raspisani parlamentarni izbori, uključio je u fašističku listu pored fašista i prvake drugih građanskih stranaka. Liberalna stranka je poduprla tu listu, popolari su zauzeli stav: »niti suradnja niti opozicija«, tako da su se u opoziciji našli samo socijalisti i komunisti, a »ustavnu opoziciju« predstavljali su samo G. Amendola i J. Bonomi. Kad je Mussolini poslije uspjeha na izborima likvidirao jednog od najgorčnijih protivnika svoga režima u parlamentu, G. Matteotija, izgledalo je kao da će se stvoriti šira i odlučnija opozicija njegovoj diktaturi, uključiv i liberalne i popolare, ali pokušaj antifašističke opozicije »Aventina« je uskoro propao. Autori oštro osuđuju liberalnu buržoaziju što je abdicirala pred fašizmom i postepeno mu se adaptirala i što u tim presudnim danima nije našla odlučnosti da mu se odupre. Kralj je podržao Mussolinija i kriza u koju je fašizam upao bila je uskoro prebrođena. Poslije toga, Mussolini je prešao u odlučan napad, likvidirao je opoziciju i liberalni ustavni režim i počeo izgrađivati fašističku državu na osnovi niza zakona koji su uspostavljali despotsku vlast »ducea« i totalitarizam, identificirajući fašizam s domovinom, državom, pa i civilizacijom, i ukidajući mogućnost svake opozicije i političke slobode. Autori prikazuju dalje, kako se za »ere Federzoni« vršio teror protiv opozicije, kako je izvršena potpuna fašizacija Italije i kako je Mussolini Lateranskim ugovorima 1929 uspio da dobije i pomoć crkve za učvršćenje svoje diktature i fašističkog režima. Međutim, autori nisu propustili da prikažu iscrpno i otpor koji se protiv fašizma javljao i aktivnost antifašističke emigracije.

U široj panorami historije Italije u periodu fašizma autori su obradili i vanjsku politiku fašizma. Po njima, Mussolini je isprva vodio »umjerenu i konstruktivnu« vanjsku politiku, koja se može smatrati nastavkom Sforzine politike. Ona se sastojala u daljem razvijanju sporazuma postignutog s Jugoslavijom u Rapallu, u učvršćenju dobrih odnosa s Velikom Britanijom i u suradnji na smirivanju prilika u Evropi. Ta se politika poklapa s posljednjim periodom generalnog sekretarijata Contarinija u ministarstvu vanjskih poslova, kada je s Jugoslavijom postignut sporazum o Rijeci (Rimski ugovori 1924) i zaključen ugovor o trgovini i kad su 1925 potpisane Nettunske konvencije. No autori ističu da je Mussolini toj »kontarijanskoj« politici, koja je nosila pečat njegove politike, svojim ličnim akcijama odumao sadržinu i smisao. Dok je s jugoslavenskom vladom vodio pregovore, pomagao je »hrvatski separatizam«. Kakav je bio smisao te politike? Da li je već tada išao za rušenjem Jugoslavije? Autori smatraju da mu se taj cilj morao tada činiti

dalekim, da tada nije išao za tim »maksimalnim programom«, već se zadovoljavao da »autonomističke hrvatske težnje« iskoristi kao sredstvo presije na Beograd. »Mozak« režima u pogledu vanjske politike predstavljali su ex-nacionalisti, koji su propovijedali ekspanzionističku politiku Italije u svim pravcima. Njihov utjecaj na vanjsku politiku Italije osjećao se sve više poslije ostavke Contarinija u januaru 1926. Mussolini je počeo otvorenije raditi na slabljenju Jugoslavije. Kralj Aleksandar je želio izbjeći opasnosti koje su prijetile Jugoslaviji od talijanske politike i davao je Mussoliniju prijedloge s kojima je on mogao biti zadovoljan, ali trebalo je da se odrekne pomaganja separatizama uperenih protiv jedinstva Jugoslavije, što on nije htio. Cijela njegova politika u istočnoevropskom sektoru, po mišljenju autorâ, bila je usmjerena na izoliranje Jugoslavije. Godine 1926/27 u talijansko-jugoslavenskim odnosima izbija teška kriza zbog Albanije i Jugoslavija mora da traži zaštitu u savezu s Francuskom. Mussolini se tada stavlja na čelo revizionističkih težnji u Srednjoj Evropi i na Balkanu.

Autori posvećuju mnogo pažnje jugoslavenskoj politici Mussolinija, ali se dakako više zadržavaju na njegovim odnosima prema velikim silama i naročito prema Njemačkoj, gdje je uspon Hitlera na vlast unio u Mussolinijevu diplomaciju nove momente. Oni prikazuju odnose Mussolinija prema Hitleru, nepovjerenje koje je on tada gajio prema ekspanzionističkim namjerama Njemačke u Srednjoj Evropi i politiku približavanja Francuskoj i Velikoj Britaniji, koju je poveo da bi s jedne strane zadržao Hitlerove namjere a s druge da zaposjedne Abesiniju (»politika Strese«). Nô sankcije koje je izglasalo Društvo Naroda poslije talijanskog napada na Abesiniju (1935) potpuno su izmijenile situaciju, i Mussolini se približio Njemačkoj koja ga je pomogla da se odupre sankcijama. Stvorena je »Osovina Rim—Berlin« (1936) i sve čvršća solidarnost Italije s Njemačkom u svim međunarodnim pitanjima, koja se ne prekida niti poslije njemačke aneksije Austrije (1938). Mussolini intervenira zajedno s Hitlerom u španskom građanskom ratu, a kada izbija sudetska kriza, Mussolini olakšava Hitleru prisvajanje sudetske oblasti (Münchenska konferencija, septembar 1938). Mussolini se solidarizira s Hitlerom i u antisemitizmu i donosi antisemitske zakone, a u maju 1939 zaključuje i formalan savez s Njemačkom i vezuje najzad sudbinu Italije sa sudbinom nacističke Njemačke. Autori ističu da je Mussolini, doduše, gajio nepovjerenje prema njemačkim namjerama, ali je smatrao da je Njemačka nepobjediva i da će Italija bolje proći ako se zadovolji ulogom »briljantnog drugog« uz Njemačku i da iskoristi situaciju za ostvarenje svojih ekspanzionističkih težnji. Kad je Hitler okupirao Čehoslovačku, on je priključio Albaniju Talijanskom carstvu. Neko se vrijeme bojao da Hitler namjerava odvojiti Hrvatsku od Jugoslavije i pružiti ruke i na Jadran, ali je dobio uvjerenja da Njemačka priznaje isključivo pravo Italije na Sredozemnom moru i na Jadranu. Kad je poslije napada Njemačke na Poljsku u septembru 1939 izbio II Svjetski rat, Italija je isprva zauzela stav »neratujuće države«, ali pred slom Francuske u junu 1940 ušla je u rat. Autori kažu da se Mussolini nadao da će rat kratko trajati i da će moći voditi »domaći rat po talijanskim kriterijima i ciljevima, nezavisno od saveznika Njemačke«. U tom duhu je u oktobru 1940 napao Grčku i spremao planove da »jednom zauvijek uredi račune s Jugoslavijom«. Autori pokazuju kako su se izjalovile njegove želje da vodi »paralelan rat« s Njemačkom i kako je padao u sve veću ovisnost od Njemačke, iznose dalje kako je došlo do napada na Jugoslaviju u aprilu 1941 i obrazovanja Nezavisne Države Hrvatske, opisuju tok ratnih operacija u Italiji, slom unutrašnje fronte, kapitulaciju, stvaranje »Republike u Salou«, partizansku borbu i oslobođenje.

Salvatorelli i Mira dali su cjelovito i zaokruženo djelo i odgovorili zadatku koji su sebi postavili da »pruže prvu sistematizaciju historijskog materijala o fašizmu i daju uputu za razumijevanje pojave fašizma i općenito novijeg perioda

---

u unutrašnjoj i diplomatskoj povijesti Italije«. Zaista, ni u kojoj novijoj talijanskoj historiji nije prikupljeno toliko podataka o postanku, usponu i vladavini fašizma i nije tako iscrpno prikazana unutrašnja i vanjska politika Italije od 1919 do 1945 kao u ovom. Ipak, moglo bi se prigovoriti što autori nisu naznačili literaturu i izvore kojima su se služili, naročito ako se ima u vidu da su oni željeli da ta knjiga navede na dalja proučavanja, a osim toga, u toj knjizi dolaze do izražaja koncepcije o porijeklu i karakteru fašizma o kojima se historičari ne slažu i donose se ponegdje analize i ocjene koje bi, da su bolje dokumentirane, mogle dati osnovu za plodne diskusije.

D. Šepić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV SIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV SIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB